

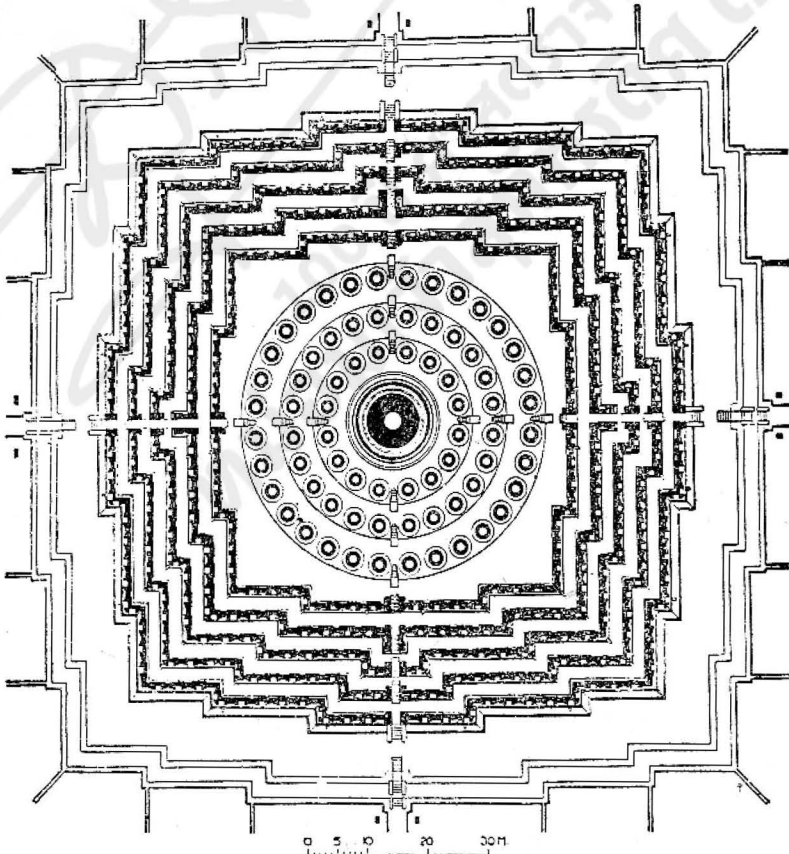
พระยานิพุทธทีปุโรพุทโธในเกาะชวา

ของ

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ข้าพเจ้าได้อ่านบทความเรื่องพระยานิพุทธทีปุโรพุทโธในเกาะชวาของศาสตราจารย์
ฟัน โลฮุยเซน เดอ ลิว (J.E. van Lohuizen-de Leuw) เห็นว่ามีข้อความที่น่าสนใจสำหรับชาวไทย
จึงขอนำเรื่องราวมาเล่าสู่กันฟัง ดังต่อไปนี้

ในชั้นต้นศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซน กล่าวว่าพุทธสถานบุโรพุทโธในเกาะชวา ก็คือ
ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๔ ชั้นข้างล่าง ฐานวงกลม ๓ ชั้นข้างบน และสถูปใหญ่อยู่ตรงกลางบนยอด
สุด (ดูรูปที่ ๑) ผนังของฐานสี่เหลี่ยมแต่ละชั้นใช้เป็นผนังด้านนอกของระเบียงชั้นต่อขึ้นไปข้างบน

(รูปที่ ๑)

แผนผังพุทธสถานบุโรพุทโธ เกาะชวา

ด้วย ดังนั้นแม้จะเบี่ยงทั้งหมดจะมีเพียง ๔ ชั้น แต่ผนังก็มีอยู่ ๕ ชั้น เมื่อเราเดินประทักษิณไปตามระเบียง ๔ ชั้นข้างล่าง ก็จะเห็นว่าผนังด้านนอกของระเบียงอยู่ทางด้านซ้ายมือและผนังด้านในอยู่ทางขวามือ ทั้งสองผนังมีภาพสลักหุ่นเล่าเรื่องประทับโดยตลอด

แม้ว่ายังไม่อาจอธิบายภาพสลักหุ่น ๑๔๖๐ แผ่น เหล่านี้ได้ทั้งหมด แต่ก็ทราบกันถึงคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักในการสลักภาพเหล่านี้แล้ว ภาพสลัก ๑๖๐ ภาพบนฐานชั้นแรกที่ยังจมอยู่ใต้ดินใช้เรื่องราวจากคัมภีร์กรรมวิภังค์ แต่ภาพสลักแถวบนของผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ ๑ คือผนังฐานชั้นที่ ๒ เมื่อนับจากชั้นล่างขึ้นมาชั้นนี้ มาจากเรื่องราวของคัมภีร์ลลิตวิสตร คือ ปฐมสมโพธิ ฉายมหายาน ภาพสลักแถวล่างของผนังนี้แสดงภาพเกี่ยวกับชาตกและอวทานต่าง ๆ นิยายเหล่านี้รวมทั้งเรื่องชาตกมาลาซึ่งประพันธ์โดยอารยศูรจะมีสลักอยู่บนภาพสลักทั้งแถวบนและแถวล่างของผนังด้านนอกของระเบียงชั้นที่ ๑ และระเบียงชั้นที่ ๒ อีก แต่ภาพสลักบนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ ๒ (คือผนังฐานชั้นที่ ๓) รวมทั้งบนผนังด้านนอกและด้านในของระเบียงชั้นที่อยู่สูงขึ้นไป จะสลักเกี่ยวกับคัมภีร์กถาพยุหะ ซึ่งมีเรื่องราวจากคัมภีร์กถาจรมาต่อเติมในตอนท้าย

ผนังฐานทั้งห้าชั้นของบุโรพุทโธมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ข้างบนทั้งสี่ทิศ บนลานวงกลม ๓ ชั้นข้างบนมีสถูปเจดีย์เล็ก ๆ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางเดียวกันประทับนั่งอยู่ภายใน สถูปเหล่านี้เรียงรายเป็นแถว ๓ แถวล้อมรอบสถูปใหญ่ตรงกลาง

บรรดาพระพุทธรูปในซุ้มบนผนังฐาน ๔ ชั้นแรกของบุโรพุทโธแสดงปางท่ากันแต่ละทิศ คือ ทางทิศตะวันออกแสดงปางมารวิชัยได้แก่พระธยานิพุทธอภิสัยยะ ทางทิศใต้ปางประทานพร คือ พระธยานิพุทธรัตนสัมภวะ ทางทิศตะวันตกปางสมาธิได้แก่พระธยานิพุทธอมิตาภวะ และทางทิศเหนือปางประทานอภัย คือ พระธยานิพุทธอมโฆสิติระ ทั้งหมดนี้ก็เหมือนกับพระธยานิพุทธที่นับถือกันอยู่ในประเทศเนปาล คือ แต่ละองค์ก็แสดงปางประจำพระองค์ และทรงเนนประธานอยู่แต่ละทิศในท้องฟ้า แต่พระพุทธรูปบนยอดผนังชั้นที่ ๕ กลับทรงแสดงปางเดียวกัน ทั้ง ๔ ทิศด้วย พระหัตถ์ขวา คือ ปางวิครรกะหรือทรงแสดงธรรม บรรดาพระพุทธรูปในสถูปที่เจดีย์เป็นรูปบนลานวงกลมชั้นบนทั้งสามแถวก็ทรงแสดงปางเดียวกันอีก คือ ปางประทานปฐมเทศนา แม้ว่ารูปพระธยานิพุทธทั้ง ๔ พระองค์บนผนังฐาน ๔ ชั้นแรก จะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แต่ก็ยังมีความเห็นแตกต่างกันอย่างมากมายเกี่ยวกับพระพุทธรูปบนผนังฐานชั้นที่ ๕ และในสถูปที่เจดีย์เป็นรูป รวมทั้งพระพุทธรูปที่ยังสลักไม่เสร็จและค้นพบในสถูปองค์กลางบนยอดสุดด้วย ศาสตราจารย์ ฟัน โลซุยเซน จะได้พิจารณาถึงเรื่องเหล่านี้คือไปตามลำดับ

หลังจากกล่าวถึงทฤษฎีต่าง ๆ ที่มีผู้เขียนไว้เกี่ยวกับพระพุทธรูปบนผนังชั้นที่ ๕ ของบุโรพุทโธ และในพระเจดีย์รายที่เจดีย์เป็นรูปล้อมรอบสถูปตรงกลาง ๓ แถว -ตลอดจนทฤษฎีที่ว่า

พระพุทธรูป ๔ ปางบนผนังฐานชั้นที่ ๑ ของบุโรพุทโธอาจเป็นพระมุนยพุทธเจ้า ๔ พระองค์ หรือปาง ๔ ปางของพระศรีสากยมุนีพุทธเจ้า แทนที่พระธยานิพุทธเจ้า ๔ พระองค์แล้ว ศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซน ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปที่ยังสลักไม่เสร็จ และค้นพบในสตูปองค์กลางบนบุโรพุทโธ ใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ดังต่อไปนี้ เธอเชื่อว่าพระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัยซึ่งยังไม่เสร็จนี้ (ดูรูปที่ ๒) ค้นพบในสตูปองค์กลางบนยอดบุโรพุทโธจริง ทั้งนี้ เพราะภาพสลักนูน ๒ ภาพบนผนังชั้นที่ ๕ ของบุโรพุทโธซึ่งแสดงเรื่องราวจากคัมภีร์ภัทรจรีนั้น ภาพหนึ่งแสดงภาพพระธยานิพุทธองค์หนึ่งกำลังทรงแสดงปางประทานปฐมเทศนาอยู่ภายในสตูป (ดูรูปที่ ๓) ภาพเช่นนี้ทำให้

(รูปที่ ๒)

พระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัยซึ่งยังไม่เสร็จ ค้นพบในสตูปองค์กลางบุโรพุทโธ

(รูปที่ ๓)

พระธยานิพุทธกำลังทรงแสดงปางประทานปฐมเทศนาอยู่ภายในสตูป สลักอยู่บนผนังชั้นที่ ๕ ของบุโรพุทโธ

นึกไปถึงสตูปจริง ๆ ในถ้ำอชันดาที่ ๒๖ และถ้ำเอลูวาที่ ๑๐. ณ ประเทศอินเดีย สตูปทั้งสองแห่งสลักเป็นภาพพระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนาคล้ายกับว่ากำลังเสด็จออกมาจากสตูปนั้น ภาพสลักอีกแผ่นหนึ่ง ณ บุโรพุทโธก็สลักเรื่องราวปาฏิหาริย์ตามแบบในคัมภีร์ภัทรจรี คือ ด้านบนของภาพสลักมีพระธยานิพุทธประทับอยู่ ๖ พระองค์ และตรงกลางมีปาฏิหาริย์ปรากฏขึ้นซึ่งแสดงโดยภาพสตูป เป็นพระพุทธรูปองค์ที่ ๗

จากการพิจารณาถึงสัญลักษณ์ที่บุโรพุทโธ เราอาจสรุปได้ดังนี้ คือ ในชั้นต้นมีพระธยานิพุทธ ๔ พระองค์ประจำอยู่ทั้งสี่ทิศในฟากฟ้า ต่อจากนั้นจึงถึงพระธยานิพุทธองค์ที่ ๕ ซึ่งอยู่สูงกว่าและประจำอยู่ทั้ง ๔ ทิศ เป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง ถัดขึ้นไปมีพระธยานิพุทธองค์ที่ ๖

ซึ่งมองเห็นได้บ้างแต่เพียงบางส่วนและประทับอยู่ในสลุปที่จะเป็นรูปบนลานวงกลมชั้นบน ๓ ชั้น
ลานนี้แสดงถึงอรูปธาตุซึ่งไม่อาจมีสิ่งที่มีตัวคนอาศัยอยู่ได้ ต่อจากนั้นจึงถึงสลุปองค์กลางซึ่งแสดง
ถึงสิ่งที่มองเห็นไม่ได้ อันนับได้ว่าเป็นสุดยอด

ศาสตราจารย์ พัน โสขุยเซน กล่าวว่าถ้าเราเชื่อตามสัญลักษณ์ของบุโรพุทโธดังกล่าว
ก็หมายความว่าพุทธศาสนาลัทธิที่สร้างบุโรพุทโธขึ้นนี้เชื่อบนสิ่งเคารพ ๗ ชั้น การเคารพนับถือ
ดังกล่าวยังคงมีอยู่ในประเทศทิเบต คือ เชื่อว่าพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ซึ่งในทีหลังมีนามว่าพระ
วิษณุและพระวิษณุสวัตนี้อยู่สูงกว่าพระธยานิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ การเคารพนับถือดังกล่าว
อาจจะเคยมีอยู่ในเกาะชวาในสมัยโบราณก็ได้ ศาสตราจารย์ พัน โสขุยเซน และว่าในพุทธศาสนา
ลัทธิมหานิกายบางนิกาย ถือกันว่าพระวิษณุสวัตนี้น่าเกิดมาแต่พระธยานิพุทธอีกโงะ และในขณะที่
เดียวกันพระองค์ก็เป็นประธานของพระธยานิพุทธ ๕ พระองค์ด้วย ประติมากรรมสัมฤทธิ์ของ
ทิเบตหลายรูปแสดงภาพพระวิษณุสวัตนี้นั่งบนพระอภิมุขประภัสสรฐานอยู่เหนือศิวารมณ์ ด้วยเหตุนี้
จึงอาจถือได้ว่าการเคารพนับถือพระพุทธเจ้า ๗ ชั้นนี้ พระเอกภิมุขหรือพระพุทธเจ้าองค์
สูงสุดก็อาจเป็นพระอภิมุข ซึ่งทรงแสดงปางมารวิชัยได้ การที่พระพุทธรูปซึ่งยังสลักไม่เสร็จ
และค้นพบในสลุปองค์กลางบนยอดบุโรพุทโธแสดงปางมารวิชัย ก็แสดงว่าพุทธศาสนาลัทธิมหา
นิกายแบบนี้ อาจเข้ามาเกี่ยวข้องกับบุโรพุทโธด้วย

ต่อจากนั้นศาสตราจารย์ พัน โสขุยเซน ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปที่อยู่ในสลุปซึ่งจะเป็นรูป
๓ แถวบนลานชั้นบนของบุโรพุทโธ เธอกล่าวว่าเธอเห็นด้วยกับศาสตราจารย์กรม (Krom) ที่ว่า
ณ บุโรพุทโธนี้ มีการนับถือพระธยานิพุทธ ๖ พระ
องค์แทนที่ ๕ พระองค์ แต่เธอก็ไม่เห็นด้วยกับ
ศาสตราจารย์กรมที่ว่าพระธยานิพุทธองค์ที่ ๖ ใน
สลุป ๓ แถวล้อมรอบสลุปองค์กลางนี้ คือ พระวิษ
ณุสวัตนี ทั้งนี้ เพราะพระวิษณุสวัตนี้นั้นจะทรงถือวัชรและ
ระฆังอยู่เสมอ พระธยานิพุทธในสลุป ๓ แถวนั้นกลับ
ทรงแสดงปางปฐมเทศนา (รูปที่ ๕) ในเกาะชวา
เองก็ได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่แสดงภาพ
พระวิษณุสวัตนี้นั่งทรงถือวัชรและระฆังอยู่บ่อย ๆ
นอกจากนี้ พระวิษณุสวัตนี้นั่งทรงถือวัชรและระฆังอีก
ด้วย และความเคารพนับถือพระวิษณุสวัตนี้นี้เห็น
มีขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๐-๑๕๐๐ เท่านั้น คัมภีร์

(รูปที่ ๕)
พระไวโรจนะ ในสลุป ๓ แถวล้อมรอบสลุปองค์กลาง
ณ บุโรพุทโธ

ทางพุทธศาสนาหลายเล่มซึ่งเขียนขึ้นเป็นภาษาชาวโบราณ เช่น คัมภีร์สุทโธม เรื่องกุญชรกรรม และบทที่ ๒ ของคัมภีร์สัง หยั กัมมหายานิกัน (*Sang hyang Kamahāyānikan*) ต่างก็กล่าวถึง พระไวโรจนะว่าเป็นพระชยานิพุทธองค์ที่สำคัญที่สุด และไม่กล่าวอ้างถึงพระวัชรสัตว์เลย พระไวโรจนะนี้ไม่สำคัญอยู่แต่เฉพาะในเกาะชวาเท่านั้น แต่ยังสำคัญอยู่ทั่วไปในบรรดาประเทศที่นับถือ พุทธศาสนาลัทธิมหายาน เมื่อลัทธิการเคารพนับถือพระชยานิพุทธ ๕ พระองค์ได้ขยายออกไป เป็นพระชยานิพุทธ ๖ พระองค์ พุทธศาสนาลัทธิมหายานบางนิกายก็เลื่อนพระไวโรจนะซึ่งเดิม เป็นพระชยานิพุทธองค์กลาง ขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งที่สูงขึ้นไปอีก และถวายพระนามว่าพระมหาไวโรจนะ ลัทธิการเคารพบูชาเช่นนี้มีอยู่ทั้งในประเทศทิเบต เนปาล และญี่ปุ่น เนื่องจาก พระชยานิพุทธองค์ที่ ๒ ณ บุโรพุทโธทรงแสดงปางปฐมเทศนา ซึ่งเป็นปางของพระไวโรจนะ และพระไวโรจนะก็มีความสำคัญอยู่มากในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาของเกาะชวาสมัยโบราณ ตลอดจนได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ของพระไวโรจนะอีกหลายองค์ในเกาะชวา ทำให้ศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซนเห็นว่าพระชยานิพุทธองค์ที่ ๓ ณ บุโรพุทโธนี้เป็นพระไวโรจนะ ผู้เป็นประธาน แห่งพระชยานิพุทธอีก ๕ พระองค์ ยิ่งกว่าพระวัชรสัตว์

ปัญหาต่อไปก็คือ บรรดาพระพุทธรูปในคูหาเหนือผนังฐานชั้นที่ ๕ หรือผนังด้านใน ของระเบียงชั้นที่ ๔ นั้นหมายถึงอะไร เกี่ยวกับเรื่องนี้ศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซนเห็นว่าเราควรอ้างอิงถึงบรรดาภาพสลักที่บุโรพุทโธได้ ณ บุโรพุทโธ ฐานชั้นล่างที่ซ่อนอยู่ใต้ดินก็ประดับด้วยภาพ สลัก ๑๖๐ ภาพแสดงเรื่องราวจากคัมภีร์กรรมวิภังคัมอันเกี่ยวกับผลแห่งกรรม ฐานชั้นนี้แสดง เกี่ยวกับกามธาตุ และแสดงให้เห็นว่ามีความผูกพันอย่างใกล้ชิดระหว่างฐานที่ซ่อนอยู่ใต้ดินกับ ภาพสลักที่ใช้ประดับเหล่านั้น

ถัดจากนั้น คือ ในส่วนที่เกี่ยวกับรูปธาตุอันอยู่เหนือกามธาตุ ผนังด้านในของระเบียง ชั้นที่ ๑ ก็สลักภาพเกี่ยวกับคัมภีร์ลลิตวิสูตร คือปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน นอกจากนั้นบนผนัง ของระเบียงชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ ณ บุโรพุทโธ ก็แสดงภาพสลักเกี่ยวกับชาติกและอวทานต่าง ๆ อีก คือเกี่ยวกับประวัติชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าและนิยายเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ

ต่อขึ้นมบบนผนังชั้นในของระเบียงชั้นที่ ๒ รวมทั้งบนผนังชั้นนอกและชั้นในของระ- เียงชั้นที่ ๓ และ ๔ ณ บุโรพุทโธ ยังมีภาพสลักอีก ๔๖๐ ภาพแสดงถึงเรื่องราวจากคัมภีร์ กัณฑ์พยุหะเป็นส่วนใหญ่ มีคัมภีร์ภัทราจริที่ต่ออยู่ตอนท้าย คัมภีร์กัณฑ์พยุหะเล่าเรื่องการแสวงหา พระธรรมของพระสุธนโพธิสัตว์ซึ่งได้ท่องเที่ยวไปศึกษาธรรมจากอาจารย์หลายท่าน ในบรรดา อาจารย์เหล่านี้ก็มีทั้งพระโพธิสัตว์ เทวดา พระภิกษุ และชนสามัญที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน ปรากฏว่าท้ายสุดพระสุธนก็ประสบความสำเร็จภายใต้คำแนะนำของพระ โพธิสัตว์สมันตภัท

คัมภีร์ภัทรจักรซึ่งแต่งเพิ่มเติมแก่คัมภีร์กัณฑ์พยุหะในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ สลักเป็นเรื่องราวอยู่บนผนังชั้นในของระเบียงชั้นที่ ๔ ณ บุโรพุทโธ คัมภีร์นี้ยกย่องพระสมันตภัทรเช่นเดียวกับคัมภีร์กัณฑ์พยุหะ แต่ ณ ที่นี้ก็เป็นคำสาบานซึ่งผู้เลื่อมใสสัญญาว่าจะประพฤติงามเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ผู้ช่วยเหลือตน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ย่อมมีความสำคัญสูง ณ บุโรพุทโธ เพราะจากภาพสลักนูนต่ำ ๑๑ แถวนั้น มีอยู่ไม่ต่ำกว่า ๕ แถงที่ยกย่องสรรเสริญพระองค์ และภาพสลักสรรเสริญพระสมันตภัทรเหล่านี้ยังสลักอยู่บนผนังระเบียงชั้นสูงสุด ๓ ชั้นอีกด้วย

เกี่ยวกับวิธีการขยายพระธยานิพุทธ ๕ พระองค์ขึ้นเป็น ๖ พระองค์ในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน นายวัตเคลด (Waddell) ได้กล่าวว่า "มีการสร้างพระอาทิพุทธขึ้นเหนือพระธยานิพุทธ ๕ พระองค์ว่าเป็นพระบิดาและพระผู้สร้าง ตำแหน่งพระอาทิพุทธนี้ได้ให้แก่พระธยานิพุทธที่สมมติขึ้นเป็นองค์แรกและองค์กลาง คือพระไวโรจนะ หรือผู้แทนคือพระสมันตภัทร" นอกจากนี้นายวัตเคลดยังได้กล่าวอีกว่า "พระธยานิพุทธ ๕ พระองค์นี้ สี่องค์ย่อมอยู่ประจำแต่ละทิศ และองค์ที่ห้าก็อยู่ตรงกลาง องค์กลางคือพระไวโรจนะนี้ต่อมาย่อมเกี่ยวพันกับการเลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นพระอาทิพุทธในพุทธศาสนาลัทธิมหายานบางนิกาย แม้ว่านิกายลามาในประเทศทิเบตที่เปลี่ยนแปลงแล้วและที่ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงจะแตกต่างกันอยู่ เกี่ยวกับพระนามของพระอาทิพุทธก็ตาม พวกแรกเรียกพระองค์ว่าพระวัชรธร คงเพราะคำว่า 'วัชร' อันเป็นที่นับถือกันในพุทธศาสนานิกายตันตระพวกที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงถือว่าพระองค์คือพระสมันตภัทร พระโอรสในสรวงสวรรค์แห่งพระไวโรจนะ" ต่อจากนั้นศาสตราจารย์ ฟัน โลซุยเซน ยังได้หาหลักฐานมายืนยันอีกว่าทั้งในประเทศญี่ปุ่น เนปาล ทิเบต อินเดีย และลังกา พระสมันตภัทรก็ได้เคยรับการเคารพบูชาว่าเป็นพระอาทิพุทธ เมื่อเป็นดังนั้นการเคารพนับถือพระสมันตภัทรก็ย่อมเลยมาถึงยังเกาะชวาด้วย โดยเฉพาะในจารึกจาก "รตุบกะ (Ratubaka)" ในเกาะชวา ซึ่งจารึกขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๓๓๕ - ๑๓๓๖ อันอยู่สมัยเดียวกับบุโรพุทโธซึ่งเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในราวต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นั้น ได้กล่าวถึงการสร้างอภยคีรีวิหาร "สำหรับนักรบชาวลังกา" ขึ้นในเกาะชวา อภยคีรีวิหารที่เมืองอนูราธปุระในเกาะลังกานั้น เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของพุทธศาสนาลัทธิมหายานในเกาะลังกา ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าการเคารพนับถือพระสมันตภัทรว่าเป็นพระอาทิพุทธในเกาะลังกานั้นมีหลักฐานจากประติมากรรมที่สร้างขึ้นในเกาะลังกาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ นั้น อาจมีอยู่ที่เกาะชวาก็ได้

ด้วยเหตุนี้เอง ศาสตราจารย์ ฟัน โลซุยเซน จึงมีความเห็นว่าพระธยานิพุทธองค์ที่ ๕ ซึ่งอยู่เหนือฐานชั้นที่ ๕ หรือผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ ๔ อันสลักภาพจากคัมภีร์ภัทรจักรนั้นคง

หมายถึงพระสมันตภัทร พระองค์เห็นพระพักตร์ไปยังทิศทั้งสี่และอยู่เหนือพระธยานิพุทธอีก ๔ พระองค์ อันหมายความว่าพระองค์ทรงเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง พระพุทธรูปแถวนี้ทรงแสดงปางวิตรรกะหรือทรง สั่งสอน อันเป็นปางของพระสมันตภัทรด้วย (ดูรูปที่ ๕) สมเด็จพระกัมภีร์คันทาพยูหะกล่าวว่าพระสมันตภัทรทรงเป็นครูและผู้นำของพระสุธนโพธิสัตว์ในการแสวงหาพระธรรม ภาพสลักจึงกล่าวจบลงด้วยคำสาบานเกี่ยวกับพระสมันตภัทรบนลานสี่เหลี่ยมชั้นสูงสุดอันสุดเขตรูปธาตุ ก่อนที่จะเข้าไปสู่เขตอรูปธาตุ และเราก็ยังไม่ลืมด้วยว่าพระสมันตภัทรนั้นทรงเป็นเจ้าของแห่งความเร้นลับ และก็คือกฎแห่งความเร้นลับเหล่านี้ที่เรียกว่า “บรมกฤษณะ” หรือ “รหัสยะ” ที่พระสมันตภัทรทรงสั่งสอนแก่พระสุธนก่อนที่พระสุธนจะเข้าไปสู่อรูปธาตุ ดังนั้นจะเห็นว่าปางวิตรรกะย่อมเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับพระสมันตภัทร เหตุนี้ที่บุโรพุทโธนี้คงนับถือพระสมันตภัทรว่าเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง ในกัมภีร์จันทกถณ์ซึ่งเก่าเดิมอาจเก่าไปถึงสมัยราชวงศ์โคเลนทร์ ก็กล่าวว่าพระนาม “สมันตภัทร” อาจใช้แทนคำว่า “พระพุทธเจ้า” ได้

(รูปที่ ๕)
พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ ?
เหนือฐานซีกที่ ๕ ณ บุโรพุทโธ.

ต่อจากนี้จึงถึงปัญหาที่ว่า เพราะเหตุใดพระสมันตภัทรจึงทรงมีรูปลักษณะเป็นพระพุทธรูปเจ้าในภูเขา ณ บุโรพุทโธ แต่เป็นพระโพธิสัตว์ในภาพสลักเกี่ยวกับกัมภีร์คันทาพยูหะ แม้ว่ากัมภีร์คันทาพยูหะจะเรียกพระสมันตภัทรว่าเป็นพระโพธิสัตว์ก็ตาม ขอนี้ศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซนกล่าวแก้ว่า “พระสมันตภัทรประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นรูปธาตุ โดยทรงมีพระกายอยู่ในสัมโภคกาย (กายอันสมบูรณ์อย่างยิ่ง) ในกายนี้พระธรรมกาย (คือพระธยานิพุทธ) จึงปรากฏพระองค์แก่พระโพธิสัตว์” ด้วยเหตุนี้ช่างสลักที่บุโรพุทโธ จึงแสดงภาพพระสมันตภัทรเป็นพระธยานิพุทธในภาพสลักชั้นรูปธาตุ เนื่องจากว่า พระองค์ทรงเป็นครูและผู้สั่งสอนแก่พระสุธนโพธิสัตว์ พระองค์จึงเป็นพระธยานิโพธิสัตว์ ในชั้นนี้พระองค์ทรงสามารถปรากฏพระองค์ได้แต่ในรูปสัมโภคกายเท่านั้น

ในตอนท้ายของบทความ ศาสตราจารย์ ฟัน โลฮุยเซนได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน คงจะขอนำมาเล่าไว้ดังต่อไปนี้ เมื่อการเคารพนับถือพระธยานิพุทธ

๕ พระองค์ได้เปลี่ยนไปเป็น ๖ พระองค์ พระไวโรจนะหรือพระสมันตภัทรก็มีความสำคัญยิ่งขึ้น ต่อมาก็มักเรียกพระธยานิพุทธองค์ที่ ๖ ว่า พระวัชรสัตว์ และในกรณีที่มีการเคารพนับถือ ๗ ชั้น ก็มักเรียกพระอาทิพุทธว่าพระวัชรธรร พุทธศาสนาลัทธิมหายานบางนิกายก็ยกตำแหน่งพระอาทิพุทธให้แก่พระอมิตาภะ พระอักษโษภยะ พระมัญชุศรี หรือพระวัชรปาณี แล้วแต่ความศรัทธาของตน ไม่ว่าจะในระบบที่นับถือพระธยานิพุทธ ๖ พระองค์ หรือการเคารพนับถือ ๗ ชั้น และในการเคารพนับถือพระธยานิพุทธ ๕ พระองค์นั้น เมื่อพระไวโรจนะทรงเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง พระสมันตภัทรก็เป็นพระธยานิโพธิสัตว์ประจำพระไวโรจนะ และแสดงถึงสัมโภคกายของพระองค์

นายวัคเคล กล่าวว่า การที่พระไวโรจนะทรงเป็นพระธยานิพุทธองค์กลางในการเคารพนับถือพระธยานิพุทธ ๕ พระองค์ ก็หมายความว่าพระองค์จะได้เลื่อนขึ้นเป็นพระอาทิพุทธในพุทธศาสนาลัทธิมหายานบางนิกาย (คือนิกายที่นับถือ ๖ ชั้น) อย่างไรก็ดี ท่านก็ไม่ได้กล่าวว่าเมื่อพระไวโรจนะได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นไป ผู้ใด ได้เข้ามาแทนที่พระองค์เป็นพระธยานิพุทธองค์กลางในลัทธิชินคอน (Shingon) ณ ประเทศญี่ปุ่น ทั้งพระอาทิพุทธและพระธยานิพุทธองค์กลางต่างก็ทรงพระนามว่า ไวโรจนะด้วยกันทั้งคู่ แต่เมื่อพระไวโรจนะได้เลื่อนสูงขึ้นไป สัมโภคกายของพระองค์ (พระสมันตภัทร) ก็อาจจะได้เลื่อนสูงขึ้นไปด้วย และอาจกลายเป็นพระธยานิพุทธองค์กลางในบางนิกายไป

อย่างไรก็ดี อาจมีอีกทางหนึ่งที่ว่า เมื่อมีการเคารพนับถือพระธยานิพุทธ ๖ พระองค์เกิดขึ้น พระสมันตภัทรอาจกลายเป็นองค์ที่สูงที่สุด แต่ต่อมาอาจเปลี่ยนที่กับพระไวโรจนะก็ได้ การเปลี่ยนที่ระหว่างพระธยานิพุทธเหล่านี้ ย่อมปรากฏอยู่เสมอแล้วแต่ว่า นิกายใดจะนิยมพระธยานิพุทธองค์ไหนมากกว่ากัน บางครั้งพระไวโรจนะและพระอักษโษภยะก็เปลี่ยนที่กัน คือพระไวโรจนะมาเป็นพระธยานิพุทธประจำทิศตะวันออก และพระอักษโษภยะไปเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง ในบางกรณีพระไวโรจนะและพระอมิตาภะก็เปลี่ยนที่กัน และบางครั้งพระวัชรสัตว์ก็มาแทนที่พระอักษโษภยะเป็นพระธยานิพุทธประจำทิศตะวันออกด้วย

ดังนั้นการที่พระสมันตภัทรมีความสำคัญขึ้นจึงอาจเกิดจากบุโรพุทโธ คือ การแลกเปลี่ยนที่ระหว่างพระสมันตภัทรซึ่งเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง กับพระไวโรจนะผู้เป็นเจ้าของพระธยานิพุทธทั้งห้าพระองค์ ด้วยเหตุนี้ระบบของพระพุทธศาสนาที่บุโรพุทโธจึงอาจเป็นระยะแรกแห่งความรู้เรื่องของการเคารพบูชาพระสมันตภัทรก็ได้

ศาสตราจารย์ พัน โลฮุยเซน สรุปว่า หลักฐานที่บุโรพุทโธแสดงว่า ณ ที่นี้มีการเคารพบูชาพระสมันตภัทรว่าเป็นพระธยานิพุทธองค์กลาง พระธยานิพุทธองค์ที่ ๖ ก็คือพระมหาไวโรจนะ

และพระพุทธรูปปางมารวิชัยซึ่งยังสลักไม่สำเร็จและค้นพบในสตูปองค์กลาง ณ บุโรพุทโธก็เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่จริง ดังนั้นความเคารพนับถือที่บุโรพุทโธจึงเป็นความเคารพนับถือ ๗ ชั้นและอาจเป็นของนิยายที่ถือว่าพระวัชรสต์ว์และพระวัชรธรเป็นองค์ที่ ๖ และ ๗ ตามลำดับก็ได้ อย่างไรก็ตามก็ดียิ่ง นิยายนี้ก็เพิ่งจะเกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และบุโรพุทโธก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับปรากฏว่ามีการเคารพนับถือพระวัชรสต์ว์ในเกาะชวาภาคตะวันออก และบุโรพุทโธก็มีชื่ออยู่ในบัญชีของพุทธสถานลัทธิตันตระในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๒๐ เหตุฉะนั้นพุทธศาสนาที่บุโรพุทโธจึงอาจเป็นขั้นต้นแห่งการเจริญขึ้นของนิยายวัชรธร วัชรจารย์ หรือโยคจารย์แห่งพุทธศาสนาลัทธิมหายาน อันเป็นระยะซึ่งไม่ปรากฏ ณ ที่อื่นในโลกแห่งพุทธศาสนา

